

МОВНІ ФОРМИ ПАРЕМІЙ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦІВ

Ковальская Н. А. Языковые формы паремий как средство отображения черт характера украинцев.

Статья посвящена исследованию украинских пословиц и поговорок как языковых репрезентантов человеческого мышления.

В статье раскрывается значение языка в жизни человека, общества, нации, а также исследуются основные национальные черты украинского народа на паремийных примерах (изречениях).

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, язык, речь, паремия, пословица, репрезентант, поговорка, черты характера.

Ковальська Н. А. Мовні форми паремій як засіб відображення рис характеру українців.

Стаття присвячена дослідженню українських прислів'їв і приказок як мовних репрезентантів людського мислення.

У статті розкривається значення мови в житті людини, суспільства, нації, а також досліджуються основні національні риси українського народу на паремійних прикладах (висловах).

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мова, мовлення, паремія, прислів'я, репрезентант, приказка, риси характеру.

Kovalskaya N. A. The linguistic form paremias as the means of expression of the character of Ukrainians.

The article is devoted to research of Ukrainian proverbs and sayings as linguistic representatives of human intellection.

The meaning of the language in the life of a person, society, nation is revealed in this article and main national features of Ukrainians are investigated on the paremic examples (sayings).

Key-words: cognitive linguistics, language, langue, paremia, proverb, representative, saying, features of character.

Питання про роль мови у житті людини завжди привертало й привертає увагу дослідників. У минулому столітті з'являються нові мовознавчі напрями, направлені на дослідження мови у зв'язку з людиною, а саме з процесами пізнання світу, мисленням людини тощо. Як відомо, світосприймання і світопізнання людини найбільш повно й чітко відображені у народному фольклорі: казках, легендах, піснях, анекдотах, замовляннях тощо. Але вагомішими прикладами мислення людини завжди вважались прислів'я та приказки.

Ця стаття є спробою з'ясувати, як мовні форми пов'язані з моделями свідомості, тобто як в українських прислів'ях та приказках відображене мислення людини, її сутність.

Метою статті є обґрунтування мовних форм прислів'їв і приказок як ментальних репрезентантів людських знань.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- 1) з'ясувати роль мови у процесах пізнання світу;
- 2) узгодити, дослідити, як мовні форми пов'язані зі структурами людських знань, а саме, яке мовне оформлення мають риси характеру українського народу у пареміях;
- 3) визначити ряд нез'ясованих питань, які потребують подальшого дослідження.

У мовознавстві останнім часом все більшу увагу привертає питання ролі мови у процесах пізнання світу, дослідженням якого займається когнітивна лінгвістика. "Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, у якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища"[1, 24]. Вона є складовою когнітології – науки, що досліджує когнітивні процеси у свідомості людини

(пам'ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо). З'явившись у минулому столітті, когнітивна лінгвістика і в наш час не втрачає актуальності, бо є основою існування людини на Землі. З розвитком, удосконаленням свого життя й самих себе у людства виникла потреба в спілкуванні, передачі набутих знань й досвіду наступним поколінням. Завдяки цьому виникає певна система знаків, символів, яка поступово змінюється, набуває вигляду абетки. Людина намагається передати свої думки знаками, літерами, а згодом словами, реченнями. Після того, як людина перейшла на вищу сходинку еволюції, людство почало спілкуватися, створюючи мовні правила, норми для обміну думками. Отже, мова виникла у сукупності з людиною. Людина – мисляча істота, і цим вона відрізняється від інших живих істот. А мова є продуктом мислення. Це, так би мовити, людська суть. Дивлячись на світ, пізнаючи нове, сприймаючи навколишню дійсність всіма рецепторами організму, людина формує в своїй уяві образи, вона обмірковує сприйняте, надає йому оцінку й певне визначення. По суті, мова тотожна з мисленням. “Мова – це продукт мислення”[2, 54].

Будучи невід'ємним компонентом людського життя, мова є репрезентантом мислення людини. У мовознавстві поряд із когнітивною лінгвістикою розвивається функціональна лінгвістика, яка займається аналізом функціональної природи мовних одиниць, з'ясуванням призначення мовної одиниці, а отже мови в цілому.

Основним принципом функціональної лінгвістики є “розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження (цільове призначення мови)”[1, 27]. Роль мови вагоміша й неоцінена. Мова – це засіб пізнання реальної дійсності, фіксування, збереження й передачі інформації, засіб комунікації. Мова - це буття людини. М. Хайдеггер відзначив: “ Мова ніколи не є просто вираження думки, почуття й бажання. Мова – той вихідний вимір, у середині якого людська істота загалом вперше і є здатною відгукнутися на буття та його поклик і через цю здатність належати до буття. Цією вихідною відгукливістю,

істинним чином досягнутою, є думка. Думаючи, ми вперше вчимося мешкати в тій обителі, де реалізується доля нашого буття”[3, 254 - 255].

Існує думка, що мова є однією з найголовніших ознак формування етносу, що відрізняє один народ від іншого. Мова є етноформуючою. І. Огієнко у праці “Українська культура” писав: “Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традицій... і поки живе мова – житиме й народ, його національність. Не стане мови – не стане й національності; вона геть розпорошиться поміж другим народом”[4, 239 - 240].

І це дійсно так. Історія етносу цілком і повністю посідає вагоме місце в мові. Як без людини немає мови, так і без мови немає етносу. “Мова – душа народу. Без національної мови ні особа, ні народ не в змозі передати свої думки, почуття іншим, а особливо наступним поколінням. Мова – жива плоть народу, яка створювалася мільйонами поколінь етносу. У мові нації одухотворюється весь народ і вся його рідня: історія, радощі, творчість, біди, надії... Доки існує мова – доти існує нація”[5, 169].

Найкращим прикладом нерозривного зв’язку мови з народом є народна мова, тобто мова фольклору, який є пізнанням, мисленням, усвідомленням, історією й пам’яттю етносу тощо. Найбільш вдалим репрезентантом історії людства і його свідомості є прислів’я та приказки (у мовознавстві поширений термін “паремії”). Прислів’я та приказки – це ментальні репрезентанти етносу. Під поняттям “ментальність” (з’явилося у середині 50-х років XX ст. завдяки дослідженням французьких вчених Ж. Люб’є та Р. Мандру) розуміються соціальні, політичні та етнічні особливості нації. Етнічна ментальність має місце в усіх сферах людського життя. Це - певні норми поведінки, мислення; особливості світосприймання, світорозуміння; життєві принципи та цінності;

культурні надбання; стосунки між людьми, націями, державами; родинні взаємини у сім'ї; ставлення до природи й усвідомлення свого місця в ній тощо.

На нашу думку, головною етнодиференціюючою, ментальною ознакою будь-якого народу є його фольклор. Саме в народних піснях, казках, легендах, анекдотах, замовляннях, прислів'ях та приказках міститься історія й життєва мудрість народу, накопичена століттями. Якщо хочеш пізнати народ та його відмінність, звернись до колодязя народної мудрості – до паремій. Саме в них можна побачити моральні засади, норми поведінки, політичні, соціальні та етнічні погляди, риси характеру, духовні й моральні цінності тощо.

Отже, прислів'я та приказки як мовні форми є репрезентантами людських знань. Досліджуючи паремії, ми тим самим досліджуємо сам народ як окрему націю, а отже з'ясовуємо ментальні риси. Марія Перен у своїй книзі "Основи етнопсихології" докладно зупиняється на характеристиці менталітету українського народу. На її думку, "національними рисами українців позитивного плану є працьовитість, охайність, ощадність, гостинність, високий рівень статевої моралі, особливе прагнення освіти, товарищів, коректність, прив'язаність до землі і традицій, великі здібності до культури, творчості, любов до дітей, статичність у родинних взаєминах, прагнення жити духовним життям, глибока шана до предків, мужність, повага до жінки-матері, лицарське ставлення до дівчини, ліризм, пісенність, гумористичність, здоровий оптимізм, вічне прагнення до волі і незалежності, універсальність"[5, 113].

Поряд з позитивними рисами М. Перен зупиняється на характеристиці й негативних рис. Дослідниця стверджує, що основними серед них є „взаємні непорозуміння, сварки, схильність до анархізму, розбіжність між словами і ділами, легковірність, невизначеність..., відособленість..., мрійництво, балакунство, імпульсивність, індивідуалізм. За імперського режиму негативні риси посилювалися: нігілізм, зневага до мови, плазування перед начальством і зарубіжжям, конформізм, схильність до пияцтва, вульгарність манер"[5, 113].

Всі ці риси можна простежити на матеріалі українських прислів'їв та приказок. Докладніше зупинимося на основних рисах характеру, поведінки

українців і спробуємо з'ясувати їхнє мовне оформлення. Українці – народ працьовитий, бо живе на землі, і, як народ землеробський, відчуває до неї глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням. А основою життя на землі є праця.

Розглянемо мовний матеріал:

„Без труда нема плода”, „Вперта праця все переможе”, Гірка робота, а солодкий хліб”, „З праці радість, з безділля смуток”, „Маленька праця краща за велике безділля”, „Хто рано підводиться, за тим діло водиться”, „До танцю скачучи, а до роботи плачучи”, „Від роботи не будеш багатий, а будеш горбатий”, „Він тяжко хворий: коли працює, то все мерзне, а коли їсть, то аж пріє”, Робота – не вовк, до гаю не втече”, „Як до праці – руки дрижать, а чарочку добре держать”[7, 49-53].

Отже, праця – це не тільки основа життя людини, народу, це життєве підґрунтя, тому значне місце в прислів'ях та приказках відводиться ставленню до праці, в якому розкриваються основні риси етносу. З наведених прикладів видно, що українцям, як і будь-якому іншому народу, притаманна працьовитість і ледарство.

З давніх часів український народ славився своїм розумом. В історії як ознака нації залишились такі відомі імена як І. Котляревський, Г. Сковорода, Т. Шевченко та інші. Паремії про знання, вчення, уміння людини та її думки посідають вагоме місце у народній скарбниці.

Порівняймо:

„Для людської думки нема віддалі”, „Добре того учить, хто хоче все знати”, „Грамоті вчиться – завжди пригодиться”, „Хто більше читає, той більше знає”, „Вік живи – вік учись”, „Хто вчиться змолodu, не знає на старість голоду”, „Наука для людини – як сонце для життя”, „Не перо пише, а розум”, „Не навчить школа – навчить життя”, „Дурак хвастається жінкою, а розумний – матір'ю”[7, 107-110].

У прислів'ях та приказках розумний і дурний протиставляються один одному: *„Розумний біля вогню нагріється, а дурний спалиться”, „Розумний*

любить сам учитися, а дурний любить другого учить”, *„Розумного на покуті саджають для честі, а дурного – для сміху”*[7, 111]. Дуже часто у народній творчості наголошується на тому, що дурням на світі легше живеться. Таку тенденцію можна помітити як у народних піснях, казках, анекдотах, так і в пареміях: *„Для дурнів закон не писаний*”, *„Дурному дасть бог щастя, та не дасть розуму*”, *„Дурному й черепок цяцька*”, *„З дурним ні купити, ні продати*”, *„Людям косовиця, а дурень веселиться*”, *„Раденький, що дурненький”*[7, 111-113].

Основою будь-якої нації можна вважати її релігійність, віру в Бога, якісь потойбічні сили, сили природи. Релігія, віра - це невід’ємна складова етносу, яка відіграє неабияку роль у формуванні народного світогляду. В. Шиян зазначав: *„Релігія даного народу є свідченням про нього самого, пізнати його віру – це пізнати його характер”*[6, 17]. У міфологічному віруванні були закладені перші підвалини моральних переконань народу. Згодом, з формуванням національної свідомості, відбулися зміни: з’явилися нові герої, ідоли, боги, змінилися стереотипи, традиції, обряди тощо. Релігійне зростання українського народу можна простежити на прикладах усної народної творчості.

Розглянемо мовний матеріал:

„Лукавий крутить світом”, *„Бог дав свято, а чорт - роботу*”, *„Бог не трубить, коли чоловіка губить*”, *„Богу молиться, а чорту вірує*”, *„Двом богам ніколи не моляться*”, *„Коли б грім був від бога, то над нами завжди бухкало*”, *„Віри різні, та попи однакові*”, *„Молитва ломить залізо”*[7, 170-174].

Серед багатьох рис українського народу слід зупинитися на гостинності. Завжди бажані гості зустрічалися люб’язно, з радістю, а небажані – як щось погане, неминуче зло, від якого намагалися скоріше позбавитися. Добре й погане ставлення до гостей найяскравіше відтворене в пареміях.

Порівняймо:

„Бог дав свято, а чорт – гості”, *„Веселий гість - дому радість*”, *„Від податків та гостей не відкрутишся*”, *„Риба і гості псуються через три дні*”, *„Ліпше свій гість, як чужих шість*”, *„Незваний гість – гірше вовка*”, *„Хто*

гостю радий, той і собаку його нагодує”, „Який гість, такий і калач”, „Що хата має, тим і приймає”, „Хто перший приходить, тому першому і подають”, „Просили на дорозі, щоб не були на порозі”[7, 131-133].

Український народ з давніх-давен славився своєю любов'ю до волі. Так історично склалося, що Україна постійно перебувала під гнітом загарбників, тому основою життя було прагнення незалежності та невпинна боротьба за волю. „Українці люблять свободу і простір. У них високо розвинуті особистісні засади, що проявляються у почутті власної гідності, незалежності, індивідуалізму...”[5, 16]. Ця ознака українського народу знайшла своє висвітлення і в народній творчості.

Розглянемо мовний матеріал:

„Або волю здобути, або дома не бути”, „Без волі плачу доволі”, „Воля дорожча за життя”, „Воля – це вічна молодість народів”, „Життя не має ціни, а воля дорожча за життя”, „Краще на волі на вітці, чим у неволі в золотій клітці”, „На чужому полі не матимеш волі”, „Нема гіршої долі, як жити без волі”, „Не шукай долі, а шукай волі”, „Народ без свободи – як риба без води”[7, 154].

Обсяг нашої статті не дозволяє докладно зупинитися на всіх рисах характеру українців. Але проаналізовані нами риси, такі, як працьовитість, ученість, релігійність, гостинність, волелюбство, свідчать про багату духовну спадщину українського народу, який у вирії бурхливих подій історії зміг зберегти найцінніші національні ознаки.

У результаті проведеного дослідження, ми дійшли **висновків**: 1) людина як мисляча істота має потребу у викладені думок, обміні інформацією. У цьому їй допомагає мова. Мова як продукт мислення постійно змінюється й має велику цінність. Роль мови досить велика. Вона є засобом формування думки й передачі інформації. Без неї людство стояло б на місці й не набуло б такого розвитку у всіх сферах життя; 2) у зв'язку з тим, що мова етноформуюча, основні риси українського народу мають мовне оформлення, відтворене у фольклорі. Найбільш повно основні риси характеру й думки етносу відображені

у прислів'ях та приказках. Тому паремії як мовні форми можна назвати репрезентантами народного мислення; 3) у подальшому слід зосередити увагу на докладнішому дослідженні рис українського народу і їх мовного оформлення. Також потрібно зробити концептуальний аналіз паремій, а саме дослідити ментальні концепти „свобода”, „справедливість”, „доля”, „душа”, „воля”, „жінка”, „чоловік” тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. – 2003. -№ 5. – С. 24 -29.
2. Benecke F. E. Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft. Berlin, 1861. – С.54.
3. Хайдеггер М. Время и бытие. – М., 1993.
4. Огієнко І. Українська культура. – К., 1918.
5. Перен М. Основи етнопсихології: Підручник. Вид.2-е, доповнене. – К., 1998. – 436 с.
6. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Український письменник, 1993. – 63 с.
7. Народні прислів'я та приказки / Упоряд., передмова М. Дмитренка. – К.: Ред. часопису „Народознавство”, 1999. -180 с.